

„Visas turtas sveikata - ar dideliam, ar mažam“

Apie sveikatą rašyta jau senuosiuose lietuviškuose leidiniuose. Štai terminologė Palmira Zemlevičiūtė yra surinkusi faktų, kad jau metraščiuose nuo 1310 metų aprašyta daug epidemijų ir kaip su jomis kovojo tuometinė Lietuva, o apie XVIII a. vidurį atsirado spaudinių, kuriuose rašoma apie kai kurias ligas. Tai buvę įvairūs Karaliaučiuje išleisti įsakai ar nurodymai, pavyzdžiui, neišleisti į Prūsų žemę pirklių bei kitų asmenų iš užkrečiamų ligų ir maro apimtų kraštų; Prūsijos vyriausiosios gydytojų kolegijos nurodymai dėl kovos su raupais.

IRENA SMETONIENĖ, Vilniaus universitetas

ANŽELIKA SMETONIENĖ, Lietuvių kalbos institutas

PASAULIOLIETUVIS.LT

Apie sveikatą rašyta jau senuosiuose lietuviškuose leidiniuose. Štai terminologė Palmira Zemlevičiūtė yra surinkusi faktų, kad jau metraščiuose nuo 1310 metų aprašyta daug epidemijų ir kaip su jomis kovojo tuometinė Lietuva, o apie XVIII a. vidurį atsirado spaudinių, kuriuose rašoma apie kai kurias ligas. Tai buvę įvairūs Karaliaučiuje išleisti įsakai ar nurodymai, pavyzdžiui, neišleisti į Prūsų žemę pirklių bei kitų asmenų iš užkrečiamų ligų ir maro apimtų kraštų; Prūsijos vyriausiosios gydytojų kolegijos nurodymai dėl kovos su raupais ir kt. Apie ligas nuo 1846 m. rašyta ir L. Ivinskio „Metskaitliuose“, 1848 m. pasirodė J. Ugianskio iš rusų kalbos versta knygelė, kaip apsisaugoti nuo choleros ir kaip nuo jos gydytis, 1862 m. išleistas G. Beržansko leidinys, kaip žmonėms patiems apsisaugoti ir gyvulius apsaugoti nuo maro ir kitų užkrečiamų ligų. XIX a.

pabaigoje ir XX a. pradžioje ėjo gana daug laikraščių, tokių kaip „Ausra“, „Dirva-Žinynas“, „Lietuviszkasis Balsas“, „Naujienos“, „Szviesa“, „Tėvynės Sargas“, „Tilžės Keleivis“, „Ukinikas“, „Varpas“, „Vilniaus Žinios“, „Viltis“, „Šaltinis“ ir kt., išspausdinta įvairių kalendorių, atskirų autorių (J. Basanavičiaus, A. Vileišio, P. Vileišio ir kt.) knygelių, kur rašoma apie ligas. 1909 m. (ėjo iki 1928 m.) pradėtas leisti „Lietuvos ūkininko“ priedas „Sveikata“, redaguojamas daktaro K. Griniaus ir skirtas, anot paties redaktoriaus, sveikatos žinioms platinti. Nepriklausomoje Lietuvoje medicinai buvo skirtas ne tik šis priedas, pasirodė ir atskirų knygelių kai kurioms medicinos sritims: infekcinėms ligoms, akušerijai, odontologijai, pediatrijai ir kt. Nuo 1920 m. leistas gydytojams skirtas medicinos teorijos ir praktikos laikraštis „Medicina“ (Zemlevičiūtė: 2004).

Sovietmečiu paplito biomedicininis principu pagrįsta sveikatos samprata. Sveikata buvo suprantama kaip organizmo būklė, kai nesama psichinių ir fiziologinių sutrikimų, kurie gali būti nustatyti objektyviais moksliniais metodais. Vyravo profilaktinė medicina, dispanserizacija atliko ne tik medicininę (profilaktinę ir gydomąją), bet ir auklėjamąją funkciją, nes veikė tiek organizmą, tiek pačią asmenybę (Petrauskienė: 2007). Sanitarinis švietimas vyko tiek mokyklose, tiek žiniasklaidoje (atskiros laikraščių ir žurnalų skiltys, radijo ir televizijos laidos, brošiūros), itin didelis dėmesys buvo skiriamas skiepams ir higienai, kaip svarbiems sveikatos veiksniams.

Šiandieninėje Lietuvoje apie sveikatos problemas ir naujoves rašo visi žinių portalai, yra net atskiros rubrikos, radijo ir televizijos laidos, specialistams medikams skirti mokslo žurnalai „Sveikata“, „Visuomenės sveikata“, „Lietuvos gydytojų žurnalas“ ir kt., atskirų straipsnių galima rasti ir kituose mokslo bei mokslo populiarinimo žurnaluose.

Sveikata leksikografinuose šaltiniuose

Lietuvių etimologinio žodyno bazėje pateikiama ne vedinio *sveikata*, o pamatinio žodžio *sveikas* etimologija. Manoma, kad žodžiai, žymintys sąvoką *sveikas*, indoeuropiečių kalbose dažniausiai semantiškai siejami su *gyvybingas*, *stiprus*, *šviežias*, *tvirtas*, *pilnas* ir t. t. Reikia pažymėti, kad šis įvardis indoeuropiečių kalbose dažnai gauna reikšmę ‘malonus, naudingas’. Nors visų etimologų greta teikiami ir lietuviškas *sveikas*, ir latviškas *sveiks*, tačiau latvių etimologė V. Rūķe-Draviņa teigia, kad kai kuriose Latvijos dalyse žodis *svēiks* iš viso nepažįstamas ir ši izoglosa skiria ne rytų Prūsiją bei Lietuvą, o Latvijos ir Lietuvos tarmes.

Latviškas pasisveikinimo žodis *sveiks!* yra gana vėlyvas skolinys iš lietuvių kalbos (1963, 98). Vis dėlto galima teigti, kad žodis *sveikas* yra paveldėtas iš indoeuropiečių prokalbės ir iki šiol nepraradęs savo semantikos – tas, kas *gyvybingas, stiprus, šviežias, tvirtas*.

Lietuviškuose leksikografijos šaltiniuose, t.y. „Lietuvių kalbos žodyne“ (toliau LKŽ) ir „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“ (toliau DLKŽ), *sveikata* turi kelias leksines reikšmes. LKŽ teikiamos dvi: 1. organizmo būklė, kai normaliai veikia visi organai; bendra organizmo būklė ir 2. fizinis pajėgumas, stiprumas, jėgos. DLKŽ šios dvi reikšmės išskaidytos į tris, tačiau lieka tos pačios: 1. normalus organizmo veikimas; 2. bendra gyvo organizmo būklė; 3. jėga, stiprumas. Lietuvių kalboje *sveikata* turėjo nemažai sinonimų, kai kurie jų vartojami ir šiandien, jie susiję su antrąja LKŽ reikšme: **jėgà** (galėjimas, įstengimas ką nors veikti, daryti: *Netekti jėgų. Sukaupti, įtempti jėgas*), **pajėgà** (*Pamėgimas auga bevalgant, o pajėgos bedirbant*), **núojėga, galià** (*Smogė iš visų galių*), **galýbė, išgalė** (*Stengiasi visomis išgalėmis*), **įstanga** (*Po pastangos ateina įstanga. Neturiu įstangos dirbti*), **poteñcija**; || apie organizmą: **sveikatà** (*Jis daug sveikatos turi*), **stiprùmas, tvirtùmas, stiprýbė, tvirtýbė, drūtis** šnek., **spėkà, viėkas, vėnios** (*Pasibaigė jo vėnios*). Tai rodo, kaip lietuviui svarbu galėjimas dirbti fizinį darbą, būti stipriam, turėti daug jėgos, nes tai susiję su išgyvenimu, šeimos išmaitinimu, turtiniu statusu. Sveikatos antonimai žymi normalios organo ar organizmo veiklos sutrikimus, kai žmogus negali dirbti fizinio darbo: **liga, negalia, nesveikata**. Taigi, ir vėl svarbiausias akcentas – darbas.

Iš LKŽ pateiktų pavyzdžių matyti, kokia svarbi lietuviams sveikata, su kuo ji susijusi, kam reikalinga:

- (1) Žmogui brangiau[sia] tai sveikata: kad i vargiai gyveni, bile sveikas *KzR*.
- (2) Visas turtas sveikata – ar dideliam, ar mažam *Skdt*.
- (3) Jaunystė, sveikata – tai visas linksmumas *Km*.
- (4) Nebėr sveikatos, nebėr kada gyvent *Adm*.
- (5) Nėr sveikatos – žmogus gyveni stuobrio vietoj *Klt*.
- (6) Kad sveikatos būt, tai dirbk ir juokis *Šmn*.
- (7) Kuo tolyn, tuo mažyn sveikata *Dglš*.

- (8) Tas tai nebejaunas, ale da sveikatoj *Slm.*
- (9) Kai sveikatoj buvau, ir darbinykas buvau, ir visų myliamas *Pl.*
- (10) Dabar, matai, tik protu gyvena, ne sveikata *LKT336(Dkšt).*
- (11) Tėvelis mažos sveikatos tebuvo, ir ejom visi vaikai tarnauti *Lž.*
- (12) Šiemet, matyt, neleis sveikata daug dirbt – po namus kad kiek krutėsiu *Mžš.*
- (13) Blogiausia, kap nėra sveikatos *Stk.*
- (14) Sveikatą padėjau darbuos (*bedirbdamas*) *Dkš.*
- (15) Tas gėrimas sveikatą gadina *Pp.*
- (16) Daug dideliai sveikatos žmonys padeda par rūkymą i par gėrimą *Krž.*
- (17) Tik akims [skundžiuos], su kita sveikata, ačiū Dievui *Gr.*
- (18) Ji dėl to vaikino griaužėsi i baigė sveikatą *Stak.*
- (19) Niekas tiek sveikatos nestiprina kaip grynas oras *Pt.*
- (20) Uogos, grybai, riešutai, sveikatos žolelės – nei sėtos, nei akėtos miško gėrybės *rš.*
- (21) Dirbau kaip arklys, sveikatos turėjau *Kdn.*
- (22) Jo sveikata kai voro (*menka*) *Jrb.*
- (23) Kokia čia tavo sveikata – kaip žvirblis: nė dviejų pūdų nepakeli *Rd.*
- (24) Mano sveikatą tik per tvorą išmest *Vrn.*

Taigi sveikata lietuviams yra vertybė, didžiausias turtas (1, 2, 13), tokia ji yra tiek mažam, tiek suaugusiam. Sveikata labai susijusi su amžiumi – jos daugiausiai turi jauni žmonės, o kuo žmogus senyn, tuo sveikatos mažėja, kol visai jos nelieka (3, 7). Sveikatos praradimas į sentavę atrodo toks natūralus, kad jeigu senyvas žmogus dar jos turi, stebimasi (8). Be sveikatos nebėra ir prasmės gyventi (4), be sveikatos žmogus jaučiasi niekam nebereikalingas (5, 9), nesveikas žmogus tampa našta aplinkiniams (11). Sveikata susijusi su darbu, kuris yra gyvenimo, statuso

visuomenėje pagrindas (6, 12), tačiau dabartiniai žmonės jau dirba kitaip, nebereikia jėgos, stiprumo, tam pačiam išgyvenimo ir statuso tikslui tarnauja protas (10). Nors pavyzdžiuose justis darbo svarba žmogaus gyvenime, tačiau tas pats darbas ir atima žmogui sveikatą (14), tiesa, sveikatai kenkia ne tik jis, bet ir žalingi įpročiai (15, 16), stresas (18). Sveikata lietuviui ne tik abstraktas, ji gali būti susijusi su konkrečiu organu – jeigu vienas organas negaluoja, tai dar nelaikoma sveikatos praradimu (17). Jeigu įvardijami veiksniai, kurie menkina sveikatą, natūralu, kad bus paminima, kas ją stiprina – grynas oras (19), miško ir laukų gėrybės (20). Iš pavyzdžių taip pat matyti, kas lietuviams atrodo labai stiprus, turintis daug sveikatos, o kas jėgų neturintis. Stiprūs jiems atrodo gyvuliai, su kuriais dirbo sunkius fizinius darbus (21), o nestiprūs, menkos jėgos esą maži padarai: vabalai, paukščiai (22, 23), prasta sveikata lyginama su nebereikalingu daiktu, kurio atsikratoma (24).

Sveikata jaunimo akimis

Norint išsiaiškinti, kaip tiriamą sąvoką supranta ir interpretuoja jaunimas, buvo atlikta Vilniaus universiteto Matematikos, Fizikos, Ekonomikos, Gamtos mokslų, Filosofijos, Istorijos ir Filologijos fakultetų studentų apklausa (2023 m. rugsėjo–lapkričio mėn.). Ją apdorojus Liublino etnolingvistikos mokyklos sukurtu metodu paaiškėjo, kad sveikata studentams yra tam tikra **būsena** (41,5 %). Į šią sąvoką telpa ir fizinė, ir emocinė, ir psichologinė būsena ar būklė. Tą būseną studentai apibūdina kaip *žmogaus kūno sugebėjimą atlikti funkcijas sklandžiai, be išorinės pagalbos; būsena, kai gerai jaučiuosi; norisi eiti, keistis*. Atkreiptinas dėmesys, kad jaunimo atsakymuose kalbant apie sveikatą nebeįvardijamas darbas – nei sunkus fizinis, nei protinis. Atvirkščiai – labiausiai akcentuojami teigiami dalykai, pavyzdžiui, **gera savijauta** (28,3 %), *kai niekas neskauda, kai nereikia gerti vaistų; eiti pas gydytojus; galima aktyviai leisti laisvalaikį*. Arba, kaip rašoma vienoje anketoje, *kai gera gyventi*. Studentams sveikata asocijuojasi ir su **laime** (15,2 %), greičiausiai tai susiję su gera savijauta. Tokie atsakymai dažniausiai lakoniški, neišplečiami (*sveikata yra tiesiog laimė; tai laimė; sveikata – laimė*), tik vienoje laimė turi paaiškinimą: *sveikata tai laimė, bet ta laimė asocijuojasi su artimais žmonėmis*. Vadinas, laimingas žmogus yra tik tada, kai artimieji sveiki, kai pats jaučiasi gerai. 10 % jaunimo teigia, kad sveikata yra **vertybė**, tai buvo matyti ir LKŽ medžiagoje: *tai vertybė, ji neįkainojama*. Tik žodyne sveikatos kaip vertybės išryškėjimas buvo susijęs su darbu, o studentų apklausose vertybės samprata nepaaiškinta, nors iš kai kurių anketų matyti, kad ji vertybe laikoma dėl

geros savijautos, puikios vidinės ir išorinės organizmo būsenos, kuri leidžia aktyviai ir turiningai gyventi. 5% apklaustųjų įvardijo, kad sveikata jiems yra **sveikas gyvenimo būdas**. Šie atsakymai greičiausiai susiję su ypač aktyvia sveiko gyvenimo būdo propaganda žiniasklaidoje. Atsakymuose kartojami tokių straipsnių nuolat akcentuojami pasakymai: *sveikata – tai geras / sveikas maistas; tai noras judėti, eiti; tai pasivaikščiojimai prie jūros, miške*. Iš esmės atsakymai koreliuoja su žodyno pavyzdžiais, kuriuose sakoma, kaip sveikatą pataisyti arba kas ją stiprina. Šioje apklausoje taip pat pasitvirtino žodyno pavyzdžiuose akcentuota mintis, kad sveikata yra susijusi su jaunu žmogumi, jis jos turi daug, galbūt todėl jaunimas akcentuoja būtent gerąsias sveikatos ypatybes, nes dar nelabai žino, ką reiškia jos neturėti, netekti.

Sveikata lietuvių tautosakoje

Tautosakoje užfiksuota visa lietuvių patirtis, jausena, papročiai, prietarai, kurie buvo nuolatiniai žmogaus gyvenimo palydovai. Nors šiuolaikinio žmogaus gyvenimas visai kitoks, pakito ir sveikatos samprata bei rūpinimasis ja, vis tiek remiamės senolių išmintimi, kartojame įvairius jų posakius.

Sveikata smulkiojoje tautosakoje

Smulkiojoje tautosakoje ypač koncentruotai pateikiamos senolių mintys, išmonė ir sugebėjimas per kalbą perteikti svarbias žinias tiek tuometinei visuomenei, tiek ateinančioms kartoms. Svarbiausia šiuose tekstuose – sveikata yra vertybė:

(25) *Sveikata – didžiausias turtas (neįkainojama vertybė).*

(26) *Dabok sveikatą jaunatvėje, o garbę senatvėje.*

(27) *Dieve, duok sveikatą, duonos užteks.*

(28) *Geriau ant akių gėda negu ant vidurių nesveikata.*

(29) *Laimę ir sveikatą branginam tik tuomet, kai jų netenkam.*

(30) *Ligų tūkstančiai, o sveikata viena.*

(31) *Sveikata ir už auksą brangesnė.*

Taigi matyti, kad sveikta yra didžiausia vertybė (25, 27, 30), brangesnė net už auksą (31), garbę, kuria bus galima pasirūpinti tada, kai sveikatos nebeliks (26),

dėl sveikatos galima net gėdą išverti (28). Laimė su sveikata eina šalia ne tik jaunimui, jos greta ir senoliams (29), kad tai turtas ir vertybė, suprantame tik tada, kai netenkame.

Ten, kur kalbama apie sveikatą, visada šalia darbas, turtas (gerovė), jaunystė:

(32) *Jaunatvė ir sveikata, senatvė ir liga yra viena su kita surakinta.*

(33) *Ką jaunas padarys sveikata, tai senas padarys nuomone.*

(34) *Kas į sveikatą, tas į turtą.*

(35) *Sveikata bėga ne metais, ne mėnesiais, ale dienom.*

(36) *Sveikatą praradęs nė turto neteksi.*

(37) *Sveikata turtus sukrauna.*

(38) *Sveikata žmogų rėdo.*

(39) *Žmogus senyn, sveikata mažyn.*

Kaip ir žodyno pavyzdžiuose, smulkiojoje tautosakoje akcentuojama, kad sveikata siejama su jaunyste – kuo žmogus senyn, tuo sveikatos mažyn (39). Jaunystė greitai praeina (35), o senatvė jau asocijuojasi su ligomis (32), tiesa, nors senas žmogus sveikatos nebeturi, tačiau jo patirtis ir gyvenimo išmanymas yra labai svarbūs (33). Taip pat ryški sąsaja su darbu, nes dirbdamas gali susikrauti turtus, gerai gyventi, o jei neturėsi sveikatos dirbti, ir turtų nebus (34, 36, 37, 38).

Senovės lietuviai kartais linkę pasikliauti Dievu ir sveikatą ar nesveikatą nurašyti jo valiai, o ne ieškoti priežasčių, kodėl vienas žmogus sveikas, o kitas ne, kodėl kankina ligos:

(40) *Arti sėdėjo, kai Dievas dalino sveikatą.*

(41) *Dievas davė ligą, duos ir sveikatą.*

(42) *Dievas teisingas – žino, kam sveikatą duoti ir kam ne.*

Smulkiojoje tautosakoje, kaip ir žodyno pavyzdžiuose, matyti, kas sveikatą gadina, o kas gali ją pataisyti:

(43) *Bliūde žmogaus sveikata.*

(44) *Kas švarus, tas ir sveikas.*

(45) *Darbas – geriausias vaistas.*

(46) *Juokas į sveikatą išeina.*

(47) *Kitam ir keiksmas eina į sveikatą.*

(48) *Košė sveikatą iškošė.*

(49) *Liga iš akių žiūri, sveikata iš pilvo.*

(50) *Mušdamas neišmuši nei aukso, nei sidabro, tik sveikatą.*

(51) *Pragėrė sveikatą.*

(52) *Vynas ateina, sveikata išeina.*

Taigi, sveikata yra susijusi su maistu (43, 49) – norėdamas jos turėti, turi sočiai valgyti (48), su darbu, nes ir jis kartais gydo geriau už vaistus (45). Geriau už vaistus yra higiena (44), juokas (46), emocijos (47). O menkina sveikatą ne tik prastas maistas, bet ir alkoholis (51, 52), fizinis skausmas (50).

Sveikata lyginama su įvairių gyvių, kuriuos žmogus matė šalia, jėga, nes su jais dirbo sunkius darbus (54, 55), matė jų tvirtus raumenis (56) judrumą (53). Prasta sveikata lyginama su menku, lengvai nuskriaudžiamu padaru (57, 58):

(53) *Sveikas kaip žuvis.*

(54) *Sveikata kaip arklio.*

(55) *Jaučio sveikatą vyras turi (LKŽ).*

(56) *Turėjau briedžio sveikatą (LKŽ).*

(57) *Po ligos liko gaidžio sveikata (LKŽ).*

(58) *Sveikata kaip vištelio.*

Sveikata smulkiojoje tautosakoje įgauna gyvos būtybės bruožų:

(59) *Su sveikata susipyko.*

(60) *Liga raita joja, sveikata pėsčia vaikščioja.*

Iš pavyzdžių matyti, kad sveikata gali kalbėti, bendrauti (59), judėti kaip gyva būtybė (60).

Leksema *sveikata* vartota ir kituose posakiuose:

(61) *Išilgai sveikatos sudrožti* (LKŽ).

(62) *Plėšti iš visos sveikatos* (LKŽ).

(63) *Varnos rėkia, kap sveikatos turi – bus šalna* (LKŽ).

Šiuo atveju posakiai su žodžiu *sveikata* reiškia trenkti per nugarą (61) – matyt, dirbančiam žmogui ši kūno dalis buvo ypač svarbi; dirbti ar ką nors daryti iš visų jėgų, smarkiai (62, 63).

Sveikata pasakose ir tikėjimuose

Šių žanrų tautosakos tekstuose *sveikata* vartojama panašiomis reikšmėmis:

(64) *Atsigerkim nors vyno už mano ir tavo sveikatą* (Gudri merga).

(65) *Nueik, tėvai, pas karalių, sakyk karaliui, kas yr mielesnė, kas yr greitesnė, kas yr riebesnė: žemė riebesnė, mislis greitesnė, o sveikata mielesnė* (Kaip viena merga karalių apgavo).

(66) *Pas mus šneka, kad esąs šalia kelio toks ekmuo, o po tuo ekmenu šaltinis tekąs, tai kad tą ekmenį atverstų kas, o ten koki ligoniai, nebyliai, raiši, raupuoti ir kitoki visoki ligoniai nusimaudytų – ir sveikatą įgytų* (Kaip viena žmona stebuklinga vaistytoja tapo).

(67) *Kai tam ūkininkui nusibodo gyventi, jis nuėjo į girią ir paleido giltinę, sakydamas, kad dabar jau galinti jį pjauti. Bet giltinė liepė dar septynerius metus palaukti, nes ji turinti sveikatą pataisyti* (Apie vieną ūkininką ir giltinę).

(68) *Toj špitolėj tas vaikinš jau perbuvo kelis mėnesius, jau jam ataugo plaukai, jau jo sveikata pasitaisė* (Apie vieną karaliaus sūnų ir milžiną).

(69) *Nei joks turtas, nei joks brangumas žemės nėra brangesnis už žmogaus*

prigimtus sąnarius ir brangiausių sveikatą (Apie pirklį, kuris per savo gobšumą regėjimo neteko).

(70) *Kad alksniai savo žirginius paleidž – dulk, žmogaus veidas nuruduoju, bet sveikata pasitaiso* (tikėjimas).

(71) *Nusičiaudėjus reikia sakyti „į sveikatą“. Jei niekas to nepasako, tai velnias atsako. Tada žmogus nemiršta gera mirtim: ar pasikaria, ar nuskęsta* (tikėjimas).

Pasakos ir tikėjimai atspindi, kas žmogui buvo svarbu, kuo jis gyveno, kokių prietarų laikėsi. Ir pasakose sveikata laikoma vertybe, brangesne už visa kita (65, 69), todėl žmogui rūpėjo, kaip jos įgyti (66, 70), kaip ją pataisyti (68). Sveikata, anot senovės lietuvių, buvo svarbi ne tik jam, bet ir mitologinėms būtybėms (67). Tokia svarbi, kad jos buvo linkima tostuose (64), žmogui nusičiaudėjus (71).

Sveikata kituose diskursuose

Sveikata lietuviams yra tiek svarbi, kad pamatinis žodis *sveikas* vartojamas ir pasisveikinimuose, ir atsisveikinimuose tiek žodinėje, tiek rašytinėje komunikacijoje: *Sveikas, kaip gyveni?* arba tiesiog *Sveikas! Sveikas, drauguži! Sveiki, vaikai! Sveikos, merginos!* ir t. t. Į tokių sveikinimąsi kartais atsakoma: *Sveiki, sveiki!* Iš toliau atkeliavę svečiai sveikinami žodžių junginiu *Sveiki atvykę!* Atsisveikinama *Lik sveikas! Pasilik sveikas! Likite sveiki! Lik sveika! Likite sveikos! Gyvenkim sveiki! Darbuokimės sveiki!* ir t. t. Kaip buvo minėta, latvių mokslininkai net teigia, kad pasisveikinimas *Sveiks!* jų kalboje nusižiūrėtas iš lietuvių. Panašių pasakymų yra ir kitose kaimyninėse kalbose: lenkų kalboje yra pasisveikinimas ir atsisveikinimas *Bądź zdrów! Bywaj zdrów!*, jis paprastai vartojamas kalbant su artimais žmonėmis; baltarusių kalba gali būti pasisveikinama *Добрага здароўя!* Įdomu, kad yra paliudytas rusėnų kalbos pasisveikinimas *Здоровь!* (ГСБМ Т. 12, 184), kuris visiškai atitinka lietuvių kalbos *Sveikas!* O senojoje rusų kalboje vartotas ir lietuvių kalbai kiek neįprastas *Со здоровьем!* Pažodžiui tai būtų „su sveikata“, tačiau iš esmės reiškė „su linkėjimais sveikinantis“ (*Приходилъ ко св<ятому> патриарху со здоровьемъ на рождение... царицны* (СРЯ Т. 5, 365)).

Sveikas yra būdvardis, bet vartojamas sveikinantis tampa artimas jaustukui. Greičiausiai jau sveikinantis tikima, kad sutiktam žmogui viskas gerai, tikimasi malonaus pokalbio. Atsisveikinat linkėti sveikatos, ko gero, kultūriškai atsirado iš sveikatos kaip didžiausios vertybės, didžiausio turto sampratos, be to, sveikata

susijusi su galėjimu dirbti, todėl ir linkima darbuotis sveikiems. Net pasisveikinus *Sveikas!* ar panašiai dar teirautasi apie sveikatą (*Kaip laikotės? O sveikatėlė?* („Dienovidis“, 1996); *tik įkišdavo galvą, klausdavo iš tolo: - Kaip sveikata, Kazimierai?* (Granauskas Romualdas, „Raudoni miškai“); *Kaip sveikata, kaimyne? - pasiteiravo Danielius, norėdamas nusukti kalbą* (Bubnys Vytautas, „Žmogus iš tenai“ ir t. t.). Apskritai šiuolaikinėje kalboje *sveikas* jau net nebesiejamas tiesiogiai su *sveikata*, jis tapo savotiška mandagumo formule be konkrečios reikšmės.

Sveikatos buvo linkima ne tik atsisveikinant, įprasta jos linkėti ir nusičiaudėjus. Nors kalbos etiketo tyrinėtojai (G. Čepaitienė, A. Kučinskaitė) siūlo *į sveikatą* nusičiaudėjus sakyti tik artimame rate (draugų, šeimos), nepažįstamiems esą nemandagu, tačiau ir paremijose, ir tikėjimuose matyti priešinga tradicija (jau teiktas tikėjimas, kad *nusičiaudėjus reikia sakyti „į sveikatą“*. *Jei niekas to nepasako, tai velnias atsako. Tada žmogus nemiršta gera mirtim: ar pasikaria, ar nuskęsta*). Taigi, tautosakoje skatinta atvirksčiai, nes nusičiaudėjęs žmogus arba prarandąs sveikatą, arba surandąs, tad jam reikia patvirtinimo, jog šis veiksmas geras (*Čiaudi kaip sveikatą suradęs*).

Geru etiketu laikyta apie sveikatą parašyti laiškuose (*Gyvena savo namuose, tėviškėje. Bobutėms dideli miestai netinka. Žmonės gyvena gerai, tik daug pijokų. Sveikata šiaip sau. Laukia vasaros, anūkėliai atvažiuos* (Marės Sasnauskienės (Krasnava, Kupiškis, Lietuva) laiškas Elenai Balienei (Merilandas, JAV) 1976)), dažnai ir dabar ne tik laiškuose, bet ir trumposiose žinutėse pirmiausia pasiteiraujama, kokia adresato sveikata (*Sveikas! Kaip gyvenai? Kaip sveikata?*) arba tikimasi, kad ji gera ir paties adresato, ir artimųjų (*Labas, tikiuosi, kad ir tu, ir vis namiškiai sveiki*).

Be leksemos *sveikata* neapsieina ir linkėjimai įvairiomis progomis (*Gimtadienio proga linkiu tvirtos sveikatos, ilgų metų, kantrybės, meilės, vilties, tikėjimo ateitimi ir daug pergalių; Linkime Jums geros sveikatos ir ilgų gyvenimo metų, aplinkinių pagarbos ir artimųjų meilės; Gera nuotaika, saulės šviesa, grynas oras ir mankšta - pats efektyviausias būdas išlikti tvirtiems! Linkime būti sveikais!; Galvoju apie tave ir linkiu stiprios sveikatos šiuo neramiu metu!* ir t. t.). Tiesa, sveikatos linkima dažniausiai vyresnio amžiaus žmonėms. Jaunimas linki laimės ir kitų gyvenimo gerovės dalykų, sveikatos linkima tik sergantiems.

Iš ankstesnių laikų (19 a.-20 a. pr.) mus pasiekia posakiai, kuriuose leksema

sveikata yra pagarbus kreipimasis į vyresnį ar kilmingesnį asmenį. Dabar ši tradicija išnykusi, bet senuosiuose raštuose vietoj *tamsta* vartojami junginiai *jūsų sveikata, tamstos sveikata: Jo sveikatai kalbininkui Jonui Jablonskiui šį darbą skiria. Bet ir drąsumas jūsų sveikatos neregėtas. Jūsų sveikata norėtų man padėti* (LKŽ). Toks *sveikatos* išskėlimas į kreipinius tik dar labiau parodo sveikatos svarbą žmogaus gyvenime ir socialinėje aplinkoje.

Apibendrinimas

Išanalizavus surinktą medžiagą, galima teigti kad lietuviui sveikata – vertybė, fizinė, emocinė ir psichologinė būseną, kai fiziniams veiksmai atlikti nereikia išorinės pagalbos; kai gerai jaučiamasi, norima judėti, veikti. Sveikata neatsiejamai susijusi su darbu, išgyvenimu, šeimos išlaikymu, visuomeniniu statusu, todėl ji – turtas, gerovė, gera savijauta, jaunystė; sveikatos praradimas – gyvenimo pabaiga.

Iš surinktos medžiagos matyti, kad sveikatos galima netekti, čia akcentuojami tam tikri veiksniai: gėrimas, rūkymas, sveikatos netausojimas, prastas maistas. Tačiau ją galima pagerinti, todėl svarbu sveikas gyvenimo būdas, buvimas gamtoje.

Sveikata lyginama su kitų gyvų padarų pajėgumu: gera su dideliais, stipriais, maža – su menkais, silpnais. Visuose tekstuose sveikata yra personifikuojama, ji įgauna gyvų padarų savybių ir galių.

Literatūra

Petrauskienė, Alina. 2011. Sveikatos ugdytojai mokykloje. *Tiltai*. Nr. 35, p. 109-120.

Zemlevičiūtė, Palmira. 2011. „Keleivio“ straipsnių apie sveikatą terminai. *Terminologija* Nr. 18, p. 92-108.

Etimologijos žodyno bazė <https://etimologija.baltnexus.lt/?w=sveikas>.

LKŽ Lietuvių kalbos žodynas, e. versija, prieinama internetu <http://www.lkz.lt>.

DLKŽ Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, e. versija, prieinama internetu <https://lkiis.lki.lt/dabartinis>.

Горький, Максим. Финоген Ильич. E. versija, prieinama internetu

<http://gorkiy-lit.ru/gorkiy/proza/rasskaz/finogen-ilich.htm>.

ГСБМ Гістарычны слоўнік беларускай мовы, 12. Мінск: Навука і тэхніка, 1993.

СРЯ Словарь русского языка XI–XVII вв, 5. Москва: Наука, 1978.

Straipsnių ciklas „Lietuvių kalbos naujovės ir įdomybės“. Straipsnį iš dalies rėmė Valstybinė lietuvių kalbos komisija.

Jei norėtumėte publikuoti visą straipsnį ar jo dalį, prašom nurodyti informacijos šaltinį ir autorius.